

АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ТА УПРАВЛІННЯ ДУНАЙСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА. 1828-1868 рр.

Після приєднання у 1812 році Бессарабії до Російської імперії, уряд зацікавлений в скорішому заселенні і економічному освоєнні регіону, потребуючи збільшення військових контингентів в прикордонній області вирішив створити у Південній Бессарабії козацьке військо, яке отримало назву Дунайського. Проте, не лише уряду належала ініціатива його створення. Документи дозволяють твердити, що українське козацтво, яке залишилось в краї після 1812 року (колишні козаки Усть-Дунайського Буджацького і Чорноморського військ, задунайські запорожці) відразу почали домагатися створення в Придунав'ї козацького війська. Ця боротьба тривала понад двадцять років, незважаючи на рішучі відмови місцевої адміністрації.

14 червня 1828 року загальне керівництво з організації Дунайських козацьких полків було доручено новоросійському і бессарабському генерал-губернатору М.С.Воронцову. Безпосередньо формування було покладено на предводителя дворянства Херсонської губернії полковника С.П.Челобітчикова.

Джерелами формування були різні в становому і соціальному відношенні категорії населення: колишні усть-дунайські буджацькі козаки, задунайські запорожці, волонтери з Балканських країн (які брали участь в російсько-турецьких війнах кінця XVIII- початку XIX ст. на боці Росії), відставні солдати, державні селяни, представники збіднілих дворянсько-офіцерських кіл і навіть, поміщицькі і державні селяни-втікачі.

Дунайське військо було оселене в Акерманському повіті і складалось з 10 станиць і хуторів (тепер у Білгород-Дністровському, Саратському, Татарбунарському районах Одеської області і районі Штефан Воде, Молдова).

В червні 1828 року, з прийняттям рішення про формування Дунайських козацьких полків цар Микола I розпорядився, що служили козаки та їх діти відраховуються від "земства" та "передаються" до козацької верстви. Однак, постанова ця не була розповсюджена на родини козаків, які продовжували залишатися на положенні державних селян до 1831 року¹.

Загальне керівництво Дунайськими полками та козацькими станицями здійснював новоросійський та бессарабський генерал-губернатор. Військово-адміністративні справи вирішувались разом з козацьким відділом Головного штабу. Питання місцевого устрою та управління на етапі формування уточнені не були. На цей час діяло Положення про Донське козацьке військо з врахуванням пропозицій, сформульованих полковником С.П.Челобітчиковим. В кінці грудня 1828 року він подав новоросійському та бессарабському губернатору проект тимчасового положення про устрій та управління військом.

Передбачалось всіх зарахованих до козацьких полків переселити з різних районів Бессарабії та Херсонської губернії в Акерманський повіт. Селища, що заселені козаками назвати "військовими козацькими станицями". Начальника війська призначати урядом. Сформувати військову канцелярію та створити станичні правління². Хоча цей проект не був затверджений, але практично діяв за своєю основою до 1836 року.

Наступні начальники Дунайського війська неоднаразово намагалися скласти новий проект. Так, за часів військового старшини І.Ф.Герко управління військом складалося з командуючого та Військової канцелярії. В жовтні 1833 року осавул М.Немчиков склав проект за яким загальне керівництво належало новоросійському та бессарабському генерал-губернатору, усі справи місцевого порядку вирішував "правитель" війська. Засновувалось Військове правління. Канцелярія поділялась на військову, цивільну та господарську частини. Устрій та управління Дунайським військом мали узагальнюватися з "порядками" інших козацьких військ³. Проект також не був запроваджений до життя.

У 1836 році на чолі Дунайського війська став генерал-майор С.Т.Василевський. З затвердженням його на цій посаді почалося закладення та оформлення всіх головних установ управління, переважна більшість яких проіснувала майже до ліквідації війська. Начальник війська об'єднував військові, поліцейські та економічні функції. Була запроваджена тимчасова Військово-судова комісія, що розглядала військові зловживання та порушення, справи іншого характеру вирішували місцеві повітові судові органи. Керування станицями Василевський спочатку доручив старшинам, за поліцейською та економічною діяльністю яких наглядав спеціально призначений офіцер⁴. Згодом, у 1839 році, керування станицями доручалося станичним правлінням на чолі зі станичним отаманом чи старостою. Усі вони обирались на три роки.

Цей устрій та управління зберігались до середини 40-х років XIX ст.

На початку 1836 року за пропозицією новоросійського та бессарабського генерал-губернатора в м.Акермані була створена тимчасова Комісія. Вона повинна була розробити проект Положення про управління та устрій Дунайського козацького війська. На чолі комісії був генерал-майор С.Т. Василевський⁵.

Влітку того ж року, проект Положення з призначеними штатами та додатками був поданий на розгляд графу М.С.Воронцову. За цим проектом управління Дунайського війська зовсім відрізнялось від його попереднього устрою, а також управління в Донському війську⁶.

До проекту були внесені також зміни та доповнення відділом Іррегулярних військ і заключний варіант був переданий до Військової Ради на затвердження⁷.

Крім загального Положення Дунайське козацьке військо мало ще положення про управління військом. Воно містило всі позиції що і в загальному Положенні, але більш детально регламентувало внутрішні дії наказного отамана, Військового та станичних правлінь, інших установ, глибше розяснювало їх обов'язки та права⁸.

13 грудня 1844 року царем Миколою I було затверджено "Положение о Дунайском казачьем войске"⁹. З його прийняттям завершився перший етап становлення системи адміністративного управління військом і почався другий, що продовжувався до ліквідації війська в грудні 1868 року. У випадках, непередбачених цим "Положенням" в дію вступало Положення про Донське військо.

Дунайське військо було частиною іррегулярних сил Російської імперії. Головне управління ним, згідно "Положенню" здійснював на правах командира окремого корпусу мирного часу за посадою новоросійський та бессарабський генерал-губернатор. У військово-адміністративному відношенні військо підпорядковувалося Департаменту Військових поселень Військового міністерства та кураторству козацького відділу Головного штабу.

Безпосереднє керівництво військом здійснював наказний отаман через Військове правління. Він мав права бригадного командира. Наказний отаман призначався та звільнявся наказом уряду, однак права прямого звернення до нього не мав. Він відповідав за всі сторони життя війська.

Згідно з “Положенням” наказний отаман стояв на чолі Військового правління. Воно складалося зі старшої особи, двох асесорів (один з них скарбник).

Військове правління здійснювало керування усіма сторонами життя у війську. Воно стежило за виконанням законів, порядків, добробутом та безпекою осіб, майна тощо. У військовому правлінні було дві експедиції: військова та цивільна. На чолі кожної стояв асесор. Асесор військової експедиції стежив за виконанням наказів і військового відомства, переліком служилих і звільнених козаків та офіцерів, розподілом на польову, внутрішню служби, строками служби. Асесор цивільної експедиції наглядав за господарськими, економічними, поліцейськими справами і справами внутрішнього управління. Військова і цивільна експедиції складались кожна з двох столів. На чолі їх стояли столоначальники. У складі Військового правління діяла Канцелярія.

Секретар призначав столоначальників та керував усіма чинами канцелярії, що відповідала за діловодство.

Члени військового правління не змінювались по декілька років.

Наказний отаман та Військове правління для ознаки своєї влади отримували печатку.

При Військовому правлінні працювала Комісія військового суду. Це не був постійно діючий орган. Комісія збиралась у випадку необхідності, за розпорядженням наказного отамана. Вона складалась з презуса, трьох асесорів, аудитора та писаря. Комісія розглядала справи, що торкалися службових та позаслужбових порушень військових чинів. Про стан справ вона доповідала Правлінню. Інші справи - цивільного та карного характеру - розглядалися місцевими повітовими судовими органами за присутністю представника від війська.

Військове правління одержувало платню від казни, доти доки військо спроможне буде взяти виплати на себе.

Центр управління військом повинен був розміщуватись в ст. Волонтирівка. Однак, у зв'язку з тим, що в ній не було необхідних приміщень, воно знаходилось в м. Акерман, а після придбання ст. Миколаївки-Новоросійської перейшло до цієї станиці.

Військовому правлінню також підпорядкувались військовий шпиталь, військове училище та станичні правління, що здійснювали управління на місцях.

Станичні правління обирались населенням станиці на три роки і затверджувались Військовим правлінням. Станичне правління

складалося зі станичного отамана, двох суддів, писаря та фельдшера. В деякі станиці за розпорядженням наказного отамана призначалися станичні пристави, котрі виконували поліцейські функції. Станичні правління були органами виконавчої влади. Їм підпорядковувалось все населення станиці, незважаючи на посаду та звання. Вони здійснювали управління в приписаних до станиць хуторах. З цією метою при станичних правліннях вводились посади хуторських приказних. Станичні правління запроваджувались у 8 станицях.

Для підтвердження законності своєї влади отаману кожної станиці надавалася станична насека (булава) та печатка. В загальних примітках до Положення вказувалось, що насека (булава) була запозичена із “старовинних козацьких звичаїв”, і тепер вводиться як ознака, що зобов'язує людей поважати суд та порядок¹⁰.

До обов'язків станичних правлінь входила охорона станичного майна та кордонів, благоустрій, справне утримання іменних та чергових списків та щорічні звіти про стан станиць. Платню станичне правління одержувало зі станичних надходжень, в залежності від кількості служилих козаків у станиці.

У вересні 1858 року це станичне управління було змінено.

Станичні правління зберігалися лише в чотирьох станицях війська. Інші станиці приєднувалися в управління до них. Склад станичних правлінь залишався не зміненим. В приєднаних станицях та хуторах запроваджувались приказний і суддя з декількома десятськими, котрі мали поліцейські функції та підпорядковувались відповідним станичним правлінням¹¹. Надалі змін в управлінні не відбувалось.

11 липня 1856 року в зв'язку з відходом від Росії придунайської частини Бессарабії Дунайське козацьке військо було перейменовано в Новоросійське.

У 1859 році в зв'язку зі змінами щодо управління в козацьких військах імперії уряд наказав скласти нові Положення. Для цього при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторові була сформована Комісія під керівництвом наказного отамана Новоросійського війська генерал-майора І.Є.Гангардта.

Нове Положення про Новоросійське військо було складене вже в січні 1860 року. І.Є.Гангардт вважав, що “для спрощення бюрократичних форм, успіху адміністрації і скорочення витрат по управлінню слід замінити Військове правління на просте Військове

Чергування. Військо ж одержить економію в 1500 крб. на рік на “необхідні потреби”. За проектом безпосереднє управління здійснював наказний отаман, але не через Військове правління, а через Військове чергування. Воно складалось із чергового штаб-офіцера, військового контролера, скарбника, чиновника особливих доручень, писарів, землеміра, ветеринара. Канцелярія Військового чергування формувалась з трьох відділів: військового, судово-поліцейського та виконавчого, господарського. При чергуванні започатковувалась Комісія Військового суду. В управлінні залишалися станичні правління¹². Проект не був затверджений.

На протязі 60-70-х років ХІХ ст. в Російській імперії проводилась військова реформа та реорганізація іррегулярних військ. Внаслідок цього Військове міністерство знов повинно було переглянути Положення усіх козацьких військ. Одним з наслідків стала ліквідація Новоросійського війська.

Питання про ліквідацію Новоросійського козацького війська внаслідок недостатньої кількості землі було підняте ще в 1861 році, але воно не розглядалось у зв’язку з повстанням у Польщі в 1861-1863 рр. Через декілька років, а саме в 1866, командуючий військами Одеського військового округу генерал-ад’ютант П.Є.Коцебу повідомляв Військове міністерство про те, що Новоросійське військо за малочисельністю служилого складу не може виконувати свої обов’язки (виставляє один полк замість двох) і краще буде військо розпустити¹³.

Поданий ним проект “Положення про ліквідацію Новоросійського війська” доповнювався та виправлявся біля двох років, і у грудні 1868 року, він був затверджений урядом¹⁴.

“Положення” складалося з трьох розділів. В них роз’яснювалися особисті права та обов’язки офіцерів і козаків війська. Їх господарське влаштування, стан військових установ та майна після розформування війська. Для відведення землі чинам війська при Військовому правлінні була сформована спеціальна Межувальна Комісія.

Заходи, пов’язані з розформуванням війська, повинні бути реалізовані на протязі 1869 року. Військове правління мало розібрати свій архів, справи котрого по військовій частині передавалися до штабу Одеського військового округу, по цивільній - Бессарабських повітових установ, згідно з їх напрямком. 31 грудня 1869 року Військове правління передало акерманському

ісправнику полковнику Арендаренко станиці з населенням та земельними ділянками, і припинило своє існування¹⁵.

Таким чином, Дунайське козацьке військо, як і всі інші козацькі війська створені урядом, було позбавлено самоврядування, а весь його внутрішній устрій, порядок відбування служби і життя чітко регламентувався військовою старшиною та адміністрацією.

ПРИМІТКИ:

¹ Державний архів Одеської області (далі - ДАОО), ф.,1, оп.214, спр.1, ч.1 за 1828 р., арк.258-266; оп.216,спр.8 за 1831 р., арк.85-87.

² Там само, ф.1., оп.214, спр.2 за 1831 р., арк.5-16.

³ Філія Державного архіву Одеської області в м.Ізмаїлі (далі - ФДАОО в Ізмаїлі), ф.755, оп.1, спр.8, арк.34-37.

⁴ Російський Державний військово-історичний архів (далі - РДВІА), ф.4л, оп.139, спр.87, ч.3, арк.11зв.

⁵ РДВІА, ф.4л, оп.138, спр.87, арк.24,112; оп.139, спр.87, ч.2, арк.57зв.

⁶ Там само, оп.138, спр.87, арк.79-82.85.

⁷ РДВІА, ф.4л, оп.138, спр.87, арк.69,113,136-137,141-147,172-174,187.

⁸ Там само, оп.139, спр.87, ч.2, арк.1-59.

⁹ Полное собрание законов Российской империи. Собр. II (далі - ПСЗ.ІІ).-1844.-СПб., 1845.-Т.ХІХ.-№18526.-С.827-867.

¹⁰ РДВІА, ф.4л, оп.139, спр.87, ч.2, арк.43-43зв.; спр.87, ч.1, арк.5.

¹¹ ПСЗ.ІІ.-1858.-СПб.,1860.-Т.33.-№33530.-Прилож.-С.527.

¹² Центральний державний історичний архів України в м.Києві, ф.245, оп.2, спр.63, арк.1-4,25-26,30,33,44-47.

¹³ Столетие Военного Министерства.-СПб.,1902.-Т.ХІ.-Ч.1.-С.364-365; Исторический очерк деятельности Военного управления в России.-СПб.,1879.-Т.3.-С.226.

¹⁴ ПСЗ.ІІ.-1868.-СПб., 1869.-Т.ХLІІІ.-№ 46506.

¹⁵ ФДАОО в Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 204, арк.100,133-135,147-147 зв.